

Müşterek Pazara Katılma İşinin Püf Noktası : Dış Ticaret Açığımız

Doç. Dr. Kenan Bulutoğlu

I — GİRİŞ

Türkiye'nin Müşterek Pazar'a katılması mes'elesi etrafındaki tartışmalar, çeşitli çevrelerde zıt düşüncelere sebep olmakta devam ederken, Hükümetimizin teşebbüsleri oldukça kesin bir safhaya girdi. İlk temaslar sonunda Türkiye'nin teklif ettiği şartlar, altıların sorumlu makamlarına bildirilmiş, elde edilebilecek tâvizler hakkında az çok bir fikir sahibi olunmuştur. Bildiğimiz kadar, Müşterek Pazar anlaşmasında Türkiye için kabul edilebilecek tâvizler, daha çok gümrüklerin indirilmesinde uyum döneminin, bazı mallarda uzatılması şeklindedir (en çok 22 seneye kadar).

Resmî çevrelerde katılma lehindeki tezler daha çok itibar görmeye beraber, basında, halk oyunda, ilim çevrelerinde aynı görüşlerin rağbette olduğu söylenemez. Şimdiye kadarki tartışmalarda, katılmanın lehinde ve aleyhinde çok şey söylenmiş, bunlar konuya bir açıklık getirmekten çok, işin büsbütün karışık bir şekilde görünmesine sebep olmuştur. Müşterek Pazara üye olarak katılmanın Türk ekonomisine sağlayacağı faydalar ile, sebep olacağı zararların tam bir bilânçosunun yapılması çok güçtür; bu güne kadarki tartışmalarda katılma taraftarı olanlar daha çok lehdeki deliller üzerinde durmuşlar, buna taraftar olmayanlar ise daha çok aleyhteki tesirlere ağırlık vermişlerdir. Bu tesirlerin, katılmadan önce oldukça yüksek bir kesinlikle hesaplanması çok zordur, büyük bir ekip çalışması gerektirir.

Bu yazıda ben Müşterek Pazara katılmamıza bağlanan bütün mahzurların bertaraf edilebileceği, yahut da bunların mevcut olmadığı faraziyesini yapacağım. Sâdece bir tek mahzur üzerinde, birleşmenin dış ticaret dengesi üzerindeki tesirleri üzerinde duracağım. Sâdece bu tesirlerin lehimize olacağını, yahut bu alan-

da uğranılacak kayıpların diğer bakımlardan elde edilecek kazançlarla karşılanabileceğinin ispatlanmasını, Müşterek Pazara girmemizin lehimize olacağının ispatlanması olarak kabule hazırım. Böylece ben, en önemli saydığım mahzur üzerinde durarak ve lehteki tesirler üzerinde herhangi bir sınırlama yapmıyarak, tartışmayı çok daha dar ve anlaşmaya varılması imkânı kolay bir düzeye getirmek istiyorum.

II — İKTİSADİ BİRLİKTE DİŐ TİCARET DENGESİ MESELESİ

Önce iktisadî birliğin bütünü için dış ödemelerin dengede olmasının şartlarına kısaca temas edelim. Böyle bir dengenin ana şartı, bütün üye memleketlerin dış ödeme bilânçolarının ayrı ayrı dengede olmasıdır. Eğer bu şart yerine gelmişse, üyelerin birbirlerine karşı olan açıkları ve fazlaları, dış memleketlere olan açık ve fazlaları tarafından karşılanacak, neticede hem birlik üyeleri, hem de bir bütün olarak birlik, dış ticaretlerini dengede tutmuş olacaktırlar. Üyelerin birbirlerine karşı olan açıklarının, dışarıya karşı olan fazlaları ile karşılanabilmesi, eğer söz konusu bütün ülkelerin paraları, karşılıklı tam *convertible* ise, (yani bir ülkenin parasını diğer bir ülkenin parasına çevirmek serbest ise) kolaylıkla mümkün olacaktır. Türkiye'nin (A devleti) Müşterek Pazara katılmış olduğunu düşünelim. Müşterek Pazar üyesi bir B devletine (meselâ Almanya) Türkiye'nin dış ödeme dengesinin açık verdiğini düşünelim. Her üye devletin dış ticaretinin tamamının dengede olduğunu farzettimize göre, bu iki devletin diğer bir üye veya üye olmayan devlete veya devletlere karşı, dış ticaretlerinin, sırasile Türkiye için fazla Almanya için açık vermiş olması gerekir. Eğer kendisine karşı açık veya fazla verilen ülke veya ülkeler esasen Müşterek pazar üyesi iseler birlik içinde dış ödeme dengesi temin edilmiş olacaktır. Eğer kendisine karşı açık veya fazla kaydedilen memleket Müşterek Pazar dışı *bir tek memleket* (C) ise, gene mesele yok; Türkiye Almanya'ya karşı olan bu açığı C ye olan fazlası ile kapatır. Müşterek Pazar dışı iki ayrı memlekete karşı A alacaklı, B de borçlu ise, bu memleketlerin paraları birbirlerine karşı çevrilebilir (*convertible*) olduğu takdirde (meselâ *Commonwealth* üyesi iki devlet) gene mesele yoktur. A, B ye karşı olan açığını C deki alacağı ile kapatır ve bu para D ye intikal ettirilerek

bu memlekete karşı B nin borcunu kapatır. Eğer bu iki üyenin, alacaklı ve borçlu buldukları, C ve D devletlerinin paraları birbirine karşı çevrilebilir değilse (meselâ İngiltere ve Brezilya) A, B ye olan açığını üçüncü memleketteki alacağını B'nin alacaklısına naklederek kapıyamıyacaktır. Bu iki dış ülkenin paraları, sâdece birinden diğerine çevrilebilir, zıd yönde çevrilemez ise (Meselâ Amerika ve Brezilya), bu takdirde A devleti B ye karşı olan açığını C deki fazla ile kapatabilecek, fakat fazla eğer D de (Brezilya) ise kapatamıyacaktır. Bu halde A (Türkiye), B ye (Almanya'ya) olan karşılayabilecek miktardaki C den (Brezilya'dan) alacağı ile, B nin D ye (Amerika'ya) olan borcunu karşılayamamaktadır. Bu takdirde Türkiye'nin, Brezilya ile olan ticaretini iki taraflı anlaşmalarla düzenleyip, Almanya'ya olan borcunu ödeyebilmek için, Amerika'ya veya parası çevrilebilir diğer bir memlekete (Meselâ Kanada'ya) ihracatını artırarak, borcunu kapatacak kadar fazla yaratması gerekir.

Müşterek Pazara üye devletler, dış ticaretlerinin ne kadar büyük bir kısmını kendi aralarında yapıyorlarsa, her memleket dış ticaretini bir bütün olarak dengede tuttuğu takdirde, birlik bakımından da ödeme dengesinin fiilen kurulması ihtimali kuvvetlidir. Dışarıda kalan ülkelerden, Müşterek Pazar ile en çok iş yapanların da esasen paraları çevrilebilir vasıfta ise (Amerika, İsviçre, Kanada gibi) veya böyle bir bölge içinde ise (Dolar bölgesi, Sterlin bölgesi), dış ticaretin birlik için dengeye ulaşması ihtimali gene yüksektir¹.

III — MÜŞTEREK PAZARDA BİR ÜYENİN DIŞ TİCARETİNDEKİ DENGESİZLİĞİN GİDERİLMESİ

Şimdi de Müşterek Pazara katılmış bir üyenin dış ticaretinin, bu birliğe dahil olan veya olmıyan memleketlere karşı, bir bütün olarak açık verdiğini düşünelim. Müşterek Pazarın işliyebilmesini engellemeden bu açık nasıl kapatılabilecektir?

Üye memleketlerden birinin dış ticareti genel bir şekilde açık veriyorsa, dengeyi tesis etmek için akla gelebilecek tedbirler, böy-

[1] İktisadi birlikte dış ödemeler dengesi hakkında bakınız: J. E. Meade, The Balance of Payments Problems of a Free Trade Area, (*Economic Journal*, Sept. 1957) ss. 382 - 94.

le bir birleşme olmadığı zaman düşünölebilecek tedbirlerden, gümrük vergileri ve kotalar bakımından birleşme anlaşmasının getirdiği sınırlamalar dışında pek farklı değildir. Ondokuzuncu asırda bir müddet işlemiş olan, liberal iktisatçıların mekanizmasını tasvir etmiş oldukları, altın standardı sisteminin üzerinde durmakta bugün artık herhangi bir pratik fayda yoktur.

Üye bir memleketin dış ticaretindeki açığı gidermek üzere alınabilecek tedbirlerin bir kısmı, anlaşma hükümlerinde belirtilmiştir. Eğer dış ticaret açığı devamlı bir vasıfta değil de, bir veya iki seneye mahsus olmak üzere ortaya çıkmış ise, Müşterek Pazar devletlerinin başvurabilecekleri bir ödeme birliği fonu, bu mesele için yeter bir hal çâresi olabilir. Biliyoruz ki gümrük birliğine gitmedikleri halde, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı (O.E.C.E.) memleketleri arasındaki bu çeşit geçici dengesizlikleri karşılamak üzere, Avrupa Ödeme Birliği (U.E.P.) kurulmuştur. Keza Dünya Bankası da bu çeşit geçici ödeme dengesizliklerinin giderilmesi için bir dış ticaret tıkanmalarını gevşetici müessese olarak kurulmuştur. Müşterek Pazar anlaşmasının kurduğu Avrupa Yatırım Bankası işe geçici veya devamlı dış ticaret açıklarının kapatılması maksadile değil de, kârlılık vaadeden yatırım tasarılarını gerçekleştirmek maksadile kurulmuştur.

Müşterek Pazar anlaşmasına göre bir üye devletin dış ticareti açık verdiği takdirde, bunu kapatmak için gerekli tedbirleri almak esas itibarile ilgili devlete düşer (madde 104). Bu hedefe ulaşılması için de üye devletler iktisadî politikalarını eşgütmeyi (coordination) kabul etmektedirler (madde 105). Ancak burada politikaların beraber yürütölmesi pek kaypak bir ifadedir, dış ticareti açık veren devlete karşı, diğer üyeler bakımından hiç bir kesin vecibe (meselâ açığın belli süreler ve şekillerde kapatılması gibi) yüklememektedir.

Demek oluyor ki dış ticaret açığının kapatılması için gerekli tedbirlerin alınması yükümü, esas itibarile, ilgili üye devlete düşmektedir. Üye devletin uyguluyabileceği tedbirler, para tedbirleri ve devlet maliyesi politikasına ait tedbirler olabilir. Böylece müzmin bir dış ticaret açığı ile mücadele etmek için, üye devlet *deflationniste* bir para ve maliye politikası takip edebilir. Yani para hacmini daraltabilir, bütçe açığını kapatır, hattâ belki de bir bütçe fazlası yaratır. Bu suretle iç talebin azaltılması, ithalât meylini de azaltır ve ihracatı teşvik ederek dış ticaret açığını kapatabilir.

Diğer taraftan eğer bir üye devletin dış ticareti devamlı olarak fazla kaydediyorsa (meselâ Almanya), bu memleket de *inflation-niste* bir politika takip etmek suretile iç talebi artırabilir ve böylece ithalâtının artmasını, ihracatının azalmasını sağlayabilir. Anlaşmanın 104 üncü maddesi dış ticaretin dengeye getirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasından bahsettiğine göre, sâdece dış ticareti açık değil fazla veren bir üye için de tedbirler almak vecibesi vardır. Şimdi akla bir sual gelebilir. Dış ticareti fazla veren üyeler de bulunacağına göre, dış ticareti açık veren devletin endişeye düşmemesi, fazlaya sahip devletin gerekli tedbirleri almasını beklemesi kendi durumunun düzelmesi için yeter bir tedbir değil midir? Önce anlaşma, üyeler arasındaki dış ticaret dengesinden değil, genel dış ticaret dengesinden bahsetmektedir. Yani meselâ Almanya genel dış ticaretinin dengeye gelmesi için (belki bir hayli nazlanarak) gerekli tedbirleri alsa bile, bu açık sahibi üye devlete karşı gene de bir fazlası olmasına engel teşkil etmez. Kaldı ki denge bozulduğu zaman tedbir alma yükü, mânevî bakımdan daha çok açık kaydeden devlete düşer. Dış ödeme dengesindeki fazlanın açık veren bir ülkeye bu açığı kapamak bakımından faydası belki fazlaya sahip memleketin açık veren ülkede yatırım yapmağa karar vermesi ile mümkün olabilir. Şimdilik sermaye hareketleri meselesini muhakememiz dışında bırakıyoruz. Fakat dış ticareti fazla veren ülke ile açık veren ülkenin (meselâ Müşterek Pazar içinde Almanya ile Fransa), tedbirin karşı tarafça alınmasını ister bir tavır takınmaları ihtimali kuvvetlidir; menfaatler de bu çatışmayı gerektirir. Bu bakımdan gerek açık, gerek fazla şeklinde az çok devamlı dış ticaret dengesizliği gösteren memleketler, sâdece millî politikaları vasıtasıyla kendi ödemelerini, neticede bütün Müşterek Pazarın ödemelerini, dengeye getirmekte nazlı davranacaklardır.

Bu itibarla, dış ödemeleri müzmin bir şekilde açık veren bir üyenin ne gibi tedbirler alması gerektiği ve diğer üyelerin de bu tedbirleri ne şekilde destekliyecekleri meselesi, iktisadî birlik içinde *beraberce* görüşülüp karara bağlanması gereken bir meseledir. Nitekim Müşterek Pazar anlaşmasının 105 inci maddesine göre, istişarî mahiyette bir Para Komitesi, üyelerin para ve malî durumları, dış ödeme dengeleri hakkında, *Conseil* veya *Commission* talebi üzerine olsun, kendiliğinden olsun muntazam raporlar verir, tekliflerde bulunur.

Dış ticaret dengesizliğinin devamlı olması üzerine, Avrupa İktisadî Topluluğu Konseyi, ilgili devlete, alınması gerekli tedbirleri

bildirir. Bu da yetmezse, diğer üyelerin de yardımı ile ne gibi tedbirler alınacağını tâyin eder. Tavsiye edilecek tedbirlerin daha çok *deflationniste* para ve maliye politikası olacağında şüphe yoktur. *Devaluation'a* gidilmesi üye memleketler tarafından pek hoş karşılanmayacaktır. Çünkü hafif bir devaluation ile, rekabet şartlarının kendi sanayilerinin aleyhine dönmesi, özellikle rakip sanayilere sahip memleketler bakımından pek muhtemeldir.

Dış ticareti müzmin bir şekilde açık veren memlekete karşı, intikal devresinde, diğer üyelerin tarifelerini daha da düşürmek suretile yardım etmeleri esasına da cevaz verilmiştir. Nihayet, dış ödeme dengesi açıkta olan memleketin, Müsterek Pazar dışı memleketlere karşı, ithalât tahdidi tatbik etmesine izin verilebilir. Bu takdirde diğer memleketler, tahdid siyaseti güden memlekete doğru, kendi sınırlarından geçerek mal girmesine *détournement de trafic*) engel olacak tedbirleri almayı taahhüt ederler (madde 108).

Tabii alınması mümkün olan ve sanayileşmiş memleketlerde dış ticaret açığını kapamak için, ithalât tahdidinden sonra en tesirli tedbir millî paranın değerinin yabancı paralara karşı düşürülmesi, yani *devaluation'*dur. Ancak bu tedbirin alınması için, *Commission'*ün diğer tedbirlerden beklenen sonucun elde edilemeyeceği kanısına varması ve böyle bir ameliyeye cevaz vermesi; *Conseil'*in de bu konuda çoğunlukla karar vermesi gerekir. Anî bir buhran vukuunda, ilgili üye memleket diğer üyelere danışmadan da böyle bir tedbire başvurabilir; ancak tedbirler yürürlüğe girerken diğer üyelere haber verir, daha sonradan da *Conseil'* tedbirlerin devam edip edemeyeceği hususunda karar verir (madde 109).

Profesör *Meade* üye memleketlerin herbirinin dış ticareti dengede tutmak için saydığımız bu tedbirler arasında en kullanışlı ve uygun olarak, paranın değerinin düşürülmesini (*dévaluation*), daha açık bir deyişle kambiyo rayicinin değiştirilmesini göstermektedir². Halbuki anlaşma, *devaluation'*ün diğer bütün tedbirler yetmediği takdirde ve *Conseil'*in kararı ile uygulanabileceğini söylemektedir. Böylece bu tedbir son derece istisnai ve artık diğer tedbirlerin gerçekçilik ile bağdaşamayacağı haller için düşünülmüştür.

[2] J. E. Meade, *The Theory of Customs Unions*, (North Holland Publishing Co. Amsterdam, 1955) ss. 26 - 8. Keza aynı yazarın «The Balance of Payments Problems of a Free Trade Area», adlı makalesi: (*Economic Journal*, Sept. 1957) ss. 392 - 94. Yazar, bu tedbirin kambiyo değerinde düşürme kadar yükseltmeyi de (revaluation) içine aldığı, fakat ikinci şeklin uygulama ihtimalinin zayıf olduğunu belirtiyor.

IV — MÜŞTEREK PAZAR İÇİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET DENGESİ

Müşterek Pazar içinde dış ödeme dengesizliklerinin giderilmesini sağlayacak tedbirler hakkında bu nazarı çerçeveyi çizdikten sonra Türkiyenin Müşterek Pazara katılma halinde dış ödeme açıkları ile ne yollardan savaşılabileceği meselesini inceliyebiliriz.

Türkiye Müşterek Pazar girdikten sonra da, gerek bu pazarın üyelerine karşı, gerek diğer dış dünya devletlerine karşı, kuvvetli açıklar kaydetmeğe devam edecektir. Hattâ denebilir ki; Müşterek Pazara katılınca yavaş yavaş gümrük vergilerinin ve ithalâta uygulanan miktar tahditlerinin de kalkması, dış ticaret dengesindeki açıkların daha da şiddetlenmesine sebep olacaktır.

Anlaşma hükümlerine göre, önce sâdece mal ve hizmet ithal ve ihracında her türlü miktar tahdidinin ve gümrük engellerinin kaldırıldığını düşünelim; sermaye hareketlerinin serbest bırakılması hali üzerinde biraz sonra dururuz. Ayrıca inikal döneminin aşıldığını, Müşterek Pazarın artık gerçekleşmiş olduğunu farzediyoruz.

Türkiye'nin dış ticaret açıklarının sınırlamasında; bir taraftan miktar tahditlerinin, diğer taraftan da gümrük vergilerinin büyük rolü olduğu şüphesizdir. Bu sınırlama imkânlarının sâdece Müşterek Pazar ülkelerine karşı kaldırılması ile tamamen kaldırılması arasında açığın artmasına tesir bakımından pek fark yoktur. Çünkü pek istisnaî ürünler hariç (meselâ kahve) Türkiye'den dışarıya olan talep; Müşterek Pazar ülkelerine karşı alabildiğine işliyecektir. Yani her türlü ithal malları talebi, bu sefer Müşterek Pazardan tatmin edilecektir; bu Pazar dışında kalan ülkelere karşı yapılacak sınırlamaların ise; fiilî ithalâtı azaltmak bakımından hiçbir rolü olmayacaktır. Yani ithalât talebimiz yön değiştirmek şartı ile tahditsizliğin, liberasyonun bütün imkânlarından (anlaşma hükümlerince serbestliğe doğru gidildikçe) istifade edecektir. Bu suretle ekonomimiz Müşterek Pazar devletlerine karşı ve genel olarak müzmin bir dış ticaret açığı verecektir. Bu açığı gidermek için, Hükümetimiz yukarıda saydığımız tedbirlere başvurabilir. Acaba bu tedbirler tesirli olacak mıdır? Bu hususta iyimserliğe kapılmağa imkân yoktur.

Hükümetin içerde talep hacmini azaltmak üzere *deflationniste* bir iktisat siyaseti uygulamasının dış ticaret açığını azaltmak ve kapatmak yolundaki tesirliliği pek şüphelidir. Daha dış ticaret açığı

đı kapatılmadan içeride işsizliğin çok yüksek oranlara ulaşması mümkündür. Çünkü Müşterek Pazardan her türlü mal getirmek serbest olduğuna göre ve ithal mallarına karşı talebin pek elâstik olmadığı da düşünülürse, dengeye ulaşmak için talebi azaltıcı tedbirlerde çok ileri gitmek gerekecektir. Böylece dış ödeme dengesinin elde edilmesinin bedeli; memleket içinde faaliyet hacminin geniş ölçüde daraltılması, işsizliğin artması olacaktır.

Müşterek Pazara katılırken Türkiye dış ticaret açıklarının devamlı bir şekilde kapatılması taahhüdünü, diğer ye devletlerden almadığına göre ,geniş ölçüde ve devamlı car dış ticareti kapatıcı bir dış yardım da düşünülemez.

Dış ticaret açığının kapatılması için hükümetin girişebileceği diğer tedbir de *paranın değerinin düşürülmesi* yani *dvaluation*'dur. Acaba bu tedbir müzmin dış ticaret açığının kapatılması için esaslı bir re olabilir mi? Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, dış ticaret açığını kapamak üzere üyelerden birinin para değerini düşürmesi bir takım şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Diğer tedbirler, açığı kapamakta yetersiz kalmış olmalıdır veya yetersiz olacağı kabul edilmelidir.

Paranın değerinin düşürülmesi anlaşmayı imzalamış olan diğer ye devletler tarafından pek istisna bir durum olarak düşünülmüştür. Böyle bir tedbire başvuran bir ye, eğer diğer üyeler ile *rakip mallar istihsal ediyorsa*, bu durum ortak pazar içinde kendi mallarının fiatlarının ucuzlaması, diğer üyelerin mallarının ise pahalanması demektir. Bu ise rekabet şartlarını tamamen değiştirir, damping durumu yaratabilir. Bu itibarla rakip üretimlere sahip ülkeler, dış ticaret açığını kapatmak emeli ile *devaluation* yapılımasını karşılıyamıyacaklar, buna karşılık daha çok i talebi azaltıcı (*deflationniste*) bir para ve maliye siyaseti takip edilmesini tavsiye edeceklerdir.

Fakat Türkiye için durum farklıdır. Türkiye esasen, Müşterek Pazar lkeleri ile rakip mallar değil, daha çok tamamlayıcı mallar üretmektedir. Türkiye'de en önemli faaliyet kesimi birinci kesim, yani tarım ürünleri ve maden çıkarma işleridir. Müşterek Pazar içinde gelişmeye aday olan kesimler de bunlardır. Durum bu olunca Türkiye'nin bir *devaluation* yapması halinde, ortak pazarın sanayileşmiş yeleri bundan açıkça istifade edecekler, pek kayıpları olmayacaktır. Sâdece ortak pazara, esasen tarım ürünleri srmekte olan diğer üyeler, bu sürümlerinin azalmasından, belki de fiatlarda vukua gelecek düşmeden şikyeti olacaklardır. Fakat Müşterek

Pazar üyelerinin herhangi biri, Türkiye'nin bütün ihraç mallarında rakip durumunda olmadığından, aksine bazı ürünler için alıcı durumda bulunduğundan, kayıplarının yanı sıra kazançları da olacaktır. (Meselâ Fransa tarım ürünlerinde bize tamamen rakip olmayıp geniş ölçüde alıcı durumunda olacaktır). Daha dar bir ölçüde aynı şey İtalya için de söylenebilir. Tarım ürünlerinden herhangi birini Müşterek Pazar içinde ihraç etmek durumunda olmıyan ülkeler için, Türkiye'nin *devaluation* yapması alıcı oldukları nisbette lehlerine olacaktır.

Bu itibarla Ortak Pazara katılmamızdan sonra, dış ticaret açıkları müzmin bir durum alırsa (ki alacaktır), para ve maliye siyasetlerinde *deflation* yapılması kadar, belki de ondan daha sık olarak *devaluation* yapmamız tavsiye edilecektir.

Acaba *devaluation* yapmamız, dış ticaret açığının kapatılması için yeter bir tedbir olabilecek midir? Buna da inanmak için ciddi sebepler bulmak çok güçtür. Bu kötümserliği de izaha çalışalım.

Önce *devaluation*'un kısa vâdedeki tesirlerine kısaca temas edelim. Bu ameliyeden dış ticaret açığını kapatmak yolunda beklenen tesirlerin mekanizması şudur: İthal mallarını *devaluation* oranında pahalılandırmak, bu suretle onlara olan iç talebi azaltmak; diğer yandan de yerli malları dış piyasalara karşı ucuzlatmak, başka bir deyimle yabancı paraların Türkiye'de iştira gücünü *devaluation* oranında artırmak, böylece onların Türk piyasalarındaki mallara taleplerini artırmak. Bu iki tesirin bileşimi ile dış ticaret açığının kapatılacağı umuluyor. Ancak eğer bu mekanizma işliyorsa ve işlediği ölçüde, artan ihracat ve azalan ithalât karşısında, iç piyasadaki bir kısım talep tatminsiz kalacağına göre, yeniden bir talep fazlası -inflation sürecine düşmemek için, *devaluation* ile beraber, para hacmini daraltıcı tedbirlerin de alınması elzemdir.

Bu tedbirlerin de alınmış olduğunu farzedelim, acaba dış ticaret açığı neticede kapanacak mıdır? Bu noktada gene de çok ümitli olmamak gerekir. Çünkü *devaluation*'dan iyi bir sonuç elde etmek için, ithal mallarına olan iç talebin elâstiklik durumu ve ihraç mallarına dış talebin elâstiklik durumu yüksek olmalıdır³. Halbuki ihraç mallarımıza dış talebin yüksek derecede elâstik olduğunu sanmıyoruz. Bizim ihracatını yaptığımız başlıca tütün, krom, fin-

[3] Bu konuda bakınız : Kenan Bulutoğlu, Devalüasyon ve fakir memleketlerin dış ticaret felsefesi, *İktisat ve Maliye*, 15 Temmuz 1959, Cilt VI, sayı 4.

dık gibi ürünlerde, dış talebin elâstikliği, bütün dünya piyasası dikkate alındığı takdirde dahi, o kadar yüksek değildir. Türkiye'nin küçük bir ülke oluşu, ürünlerimize karşı dış talebin yüksek derecede elâstik olmasını gerektirirse de, ihracını yaptığımız ürünlerin mahiyetleri icabı, böyle bir durum görülmemektedir. Ayrıca ihraç ettiğimiz pek çok ürünler için de, dikkate değer bir ikame elâstikliği yoktur. Yani bizim fiatları kırmış olmamız, dünya piyasasında, dış talebin büyük bir hassasiyetle yönünü değiştirerek, bizim ürünlerimize dönüvermesine kolay kolay sebep olmayacaktır. Bununla beraber ihraç ettiğimiz ürünlere karşı dış talebin, fiat kırmaları karşısında nasıl bir tepki gösterdiğini, yani bu talebin elâstikliğini kesin olarak bilmiyoruz. Bu konuda gerekli hesapların yapılması, sâdece buradaki mes'eleye değil, dış ticaretimizin daha pek çok mes'elesine vuzuh getirecektir.

İthal mallarına *iç talebin* elâstiklik durumu nasıldır? Bundan da kasdettiğimiz şudur. Dış piyasadadan (ortak pazara dahil) getirttiğimiz malların tamamının fiatları belli bir oran dahilinde yükseltirse (*devaluation*), talep hangi oranda azalır. Bunun cevabını da bütün ürünler için tek bir şekilde vermek imkânsızdır. Bir kaç ayırım ile az çok kesin yönler belirtebiliriz. Önce şu noktayı hatırlatalım ki, ithal edilen malların pek çoğu esasen Türkiye'de istih-sal edilmedikleri için; bunlara olan talebin yerli ürünlere yönelmesi ihtimali (ikame elâstikliği) dikkate değer derecede değildir. Pek çok sanayi kolunda bu sıfırdır, bazılarında ise sıfıra yakın derecede elâstiklikten yoksundur.

Çeşitli ithal mallarına karşı yerli talebin, bir pahalılanma karşısında gösterdiği tepki, bu malların nevelerine, daha doğrusu bu malları neticede istihlâk eden kütlelerin istihlâk ve tercih durumlarına bağlıdır. Bazı lüks mallar, konfor malları ve hizmetleri vardır ki, fiatlardaki artış bunlara olan talebi pek azaltmaz. Meselâ lüks binek otomobili, içkiler, lüks giyim eşyası, yabancı memleketlere seyahatlar v.s. Bu mallara karşı yüksek gelir kütlelerinden gelen taleplerde hem fiat, hem de gelir elâstikliği zayıftır. Bu yüzden *devaluation*'un oranı yüksek de olsa bu çeşit mallara olan talepte dikkate değer bir azalma olmayacaktır.

Daha geniş kütlelerin ihtiyaçlarına cevap veren ithalâtta ise, pahalılanmaya karşı bir talep azalması tepkisi görülebilecektir. Meselâ köylüye lâstik ayakkabı imalinde kullanılan kauçuğun fiatının yükseltilmesi karşısında, talepte bir azalma görülebilecektir. Aynı şeyi, ithal edilen petrol (nakliye geniş kütlelerin talebine ko-

nu olan bir sanayi olduğu için), demir, tekstil sanayii, ham maddesi dışardan gelen mallar için de söyliyebiliriz. Bu itibarla, ithalâtın sınırlandırılması için yapılan *devaluation* seçimli (*selectif*) olmayan bir gümrük tarife yükseltmesi gibi olduğu için, ayakka-bı, mesken, giyecek gibi birinci derecede lüzumlu ithal mallarına talep azalırken, daha lüks mal ve hizmetlere talep azalmıyacaktır. Bu durum ise, memlekette ahlâkî bakımdan hiç de tasvip edilmeyecektir. Fakat gelirlerin eşit kılınması yolunda çok ileri adımlar atılmadıkça (ki bu adımların atılması sermaye teşekkülünü ve kalkınmayı iyice baltalayabilir) geniş kütlelerin birinci derecede önemli mallara karşı olan talepleri kısılrken, lüzumsuz sayılabilecek bazı lüks ihtiyaçların, memleket dövizini ile karşılanmasına devam olunacaktır. Esasen Müşterek Pazara girmek demek, gümrük kapısında, ithal malları arasında karşıladıkları ihtiyaçların memleket bakımından önem derecesine göre ayırım yapmak imkânına veda etmek demektir: Müşterek Pazar dışı memleketlerden gelen mallara karşı ayırmalı gümrük tarifesi koymanın ise hiç bir mânası yoktur, çünkü bütün istihlak malları ve hattâ yatırım malları tayfı Ortak Pazarda esasen vardır. Kaldı ki intikal döneminin sonunda, üçüncü devletlere karşı da gümrük tarifeleri birleştirileceğinden böyle bir iktisat siyaseti imkânına büsbütün veda ediliyor demektir.

Acaba *devaluation*'un uzun vâdeli tesirleri, müzmin dış ticaret açığını giderici vasıfta olabilir mi? Yukarıda da işaret ettik ki, dış ticaret açığının yabancı mallara olan iç talebin azalması, yerli mallara doğru yönelmesi sonunda kapanması temayülü varsa, bu sırada yeni bir fiat yükselmesinin ortaya çıkmaması için, iç talebin bir bütün olarak kısılması da gerekir. Böylece *deflation* tedbirlerine de aynı zamanda ve dış ticaret açığı azaltıldığı ölçüde başvurmak zarureti vardır. Aksi halde, iç ve dış fiatlar arasında yaratılan ve dış mallara talebi azaltıp iç mallara yönelten, yerli ürünler üzerindeki dış talebi de artıran fark tekrar kapanmağa başlar. Böylece dış ticaret açığı kapatılırken, kısa vadede halkın yaşama seviyesinde veya yatırımlarda bir alçaltma yapmak gerekir.

Devaluation sonucu olarak, gerek içerden, gerek dışardan, yerli mallara olan talep artarsa, buna karşı yerli üretimin tepkisi ne olur? Talebin arttığı üretim alanlarında, kullanılmıyan kapasiteler var ise, üretim kısa devrede de artabilir. Eğer kapasite genişletilmek gerekiyorsa, bu uzun vâdede yatırımlar ile mümkün olur. Türkiye'de sınaî ürünlerin ihracı çok az bir yekûn tuttuğuna göre,

devaluation sonucu olarak artırılmak istenen ürünler daha çok tarım ürünleri olacaktır. Halbuki bu ürünlere (dış talep elâstikliğinin zayıf olmadığını farzederek) dış talebin arttığını düşünsek bile, bunların üretiminin artırılması ihtimali pek sınırlıdır. Başka bir deyişle, uzun vâdede bile tarımda istihsal elâstikliği çok zayıftır, artan maliyetlerin tesiri çok çabuk kendini göstermektedir. Türkiye'de ekilebilecek alanların esasen fazlası ile ekilmiş oluşu, artan maliyetlerin önemli bir sebebidir. Gübreleme yolu ile daha çok mahsul alınması işi ise, çok uzun vâdeli, gene artan maliyetlerle işliyen bir usuldür. Üretimin hayvan ürünlerinde artırılması ve ihracına çalışılması ise başlıbaşına bir meseledir. Bir *devaluation* sonucu olarak böyle bir sürecin harekete geçeceğini ummak iyimserlik olur.

Demek oluyor ki *devaluation*'un kısa vâdeli tesirleri kadar uzun vâdeli tesirleri de ümit verici değildir. Dış ticaret açıklarının kapatılması bakımından uzun vâdede sağlam bir şekilde ümit bağlayabileceğimiz tek nokta, hızlı bir şekilde sanayileşmektir. Halbuki başlangıçtan itibaren bu pazara katılmanın, bizi bazı sanayi kollarından vazgeçmeğe bile sevkedeceği kabul edilmektedir. Bütün bunlar karşısında, dış ticaret açıkları meselesinin nasıl halledilebileceği, bu yukarıda saydığımız tedbirlerle (*devaluation, deflation*) kişi başına düşen millî gelirin nasıl artırılacağı büyük bir mesele olarak karşımızda durmaktadır.

V — SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLİĞİ

Yukarıdaki izahlarımızda Türkiye ortak pazara katıldığı takdirde, Türk parası ile bu pazardan serbestçe mal ve hizmet satın alınabilmesi imkânını düşündük. Şimdi de Türk parasının sâdece serbestçe bu ülkelerden mal ve hizmet satın almasını değil, bu ülkelerin herhangi birine göç edebilmesi imkânını da göz önünde tutalım. Gerçekten, intikal dönemi aşılp ortak pazar gerçekleştirilince, sermaye hareketleri de serbest olacak, Türkiye'de kazanılmış bir para, sahibinin istediği ülkeye nakledilebilecektir.

Acaba sermaye hareketleri serbestliği halinde Türkiye'ye yatırım için akacak para, Türkiye'den dışarıya kaçacak sermayeden *devamlı bir şekilde* daha fazla olabilecek midir? Bu konuda olumsuz bir inancın gerekçesi çok kuvvetlidir.

Gerçekten Türkiye'de bazı el atılmamış iş imkânları, Ortak Pazarın zengin bir çok sermayedarlarının dikkatini memleketimiz

üzerine çekecektir. Bazı iş sahalarına, ortak pazardan sermaye çekilebileceğinde şüphe yoktur. Özellikle tarım alanına ve tarım ürünlerini değerlendiren sanayie bir miktar Avrupa sermayesi çekilebilecektir. Madenler için, eğer bol miktarda varsa petrol için de aynı şey söylenebilir. Bazı ortak pazar ürünlerinin *montage*'ı, bakım ve onarımı için bir takım atölye - fabrikaların da kurulması beklenebilir. Fakat bu listeyi daha da uzatmak, ancak hayalimizin zenginliğine ve temenni gücümüze bir delil olabilir.

Sermaye hareketleri bakımından madalyonun öbür yüzünde neler var? Öyle sanıyoruz ki bilânçonun menfî kalemi bir hayli kabarıktır. Önce Türkiye'ye yatırılmış yabancı sermayenin faizi devamlı olarak ödenecektir. Ayrıca yabancı sermayedar anamalı da istediği zaman geri çekebilecektir. Türkiye esas itibarile, kuşku ile bakılan, güveni Batı pazarlarına göre çok daha az olan bir piyasa olduğuna göre, anamalın çekilmesi bazan çok hızlanabilecektir. Kaldı ki bu çeşit güvensizlik, Türkiye'ye yapılacak yatırımların, mahiyetleri icabı diğer ortak pazar ülkelerinde yapılamıyanlardan ibaret kalmasına sebep olacaktır. Meselâ maden çıkarma sanayii, tarım ürünlerinin çıkarılma ve işlenmesi sanayileri v.s. Böylece Türkiye'de yatırılacak yabancı sermaye güvenle gelmiş sermaye değil, çoğunlukla sömürge ülkelerinde görülen kap-kaç işlere yatırılmış, kısa vâdede sermayeyi amorti etme esasına dayanan *misafir bir sermaye* olacaktır. Böylece Türkiye'de yapılan işlerden elde edilen kârlar kısa zamanda sermayedarın anavatanına akacak, sonunda anamal da ya güvenli uzun vâdeli yatırımlar için anavata, yahut kısa vâdede kendini amorti eden güvensiz bölgeler yatırımlarına doğru yönelecektir.

Burada sermaye hareketleri bakımından önemli bir noktaya daha dokunalım. Daha büyük bir piyasanın yaratılmasının tesirlerinden biri de *back-wash* (geriye itme) tesiridir. Müşterek bir piyasanın gerçekleştirilmesi sonucu olarak, üye devletlerden herhangi biri veya birliğin bir bölgesi, diğer üyeler veya bölgeler aleyhine büyük gelişmeler gösterebilir. Üyelerden birinde veya bazılarında bir takım himayeler pahasına kurulmuş olan sanayiler, müşterek pazar içinde yaşamaya devam edemiyerek, başka bölgeler lehine olarak üretimden çekilebilir. Böylece esasen gelişmiş bazı bölgelere doğru daha da fazla sermaye akımı olması mümkündür. Meselâ Ren nehri belkemiği olmak üzere Orta Avrupada çok kuvvetle sanayileşmiş bir bölge vardır ki, yeni sanayi de bu bölge içinde kurulması veya kurulmuşların daha da geliştirilmesi, sanayi kom-

pleksinin sağladığı dış kazançlar yüzünden müteşebbislere daha avantajlı görünebilir. Maliyetleri Müşterek Pazar içindeki yeni normlara göre yüksek görünen sanayiler varlıklarını devam ettirebilmek için hükümetin yardımını (bazı hizmetlerin ucuza sağlanması, vergi kolaylıkları v.s. gibi) talep edecekler, bu ise anlaşma hükümlerine az çok aykırı olduğundan veya aykırı oldukça, diğer üyelerin şikâyetine sebep olacaktır.

Üretim birimlerinin yerleşmesine tesir eden saikler arasında çok önemli bir tanesine daha işaret edelim. Bu, sık sık gözden kaçırılmaktadır. Müteşebbis bir sanayi kurarken, işletmeyi idare edecek olanların, vasıflı elemanların ve işin başında bulunacaksa kendisinin yaşama şartlarını da göz önünde tutar. Bu bakımdan, büyük, modern eğlence yerleri olan bir merkeze yakın bir yere fabrika kurmak ister. Nitekim, Anadolunun uzak köşeleri yerine fabrikanın güzel bir Avrupa beldesine kurulması, müteşebbis için çok daha avantajlı görünebilir.

Sermaye hareketlerine tesir eden bir noktaya daha temas edelim. Türkiye'de bütün orta halli ve zengin zümreleri kaplamış bir *Batı efsanesi* vardır. «Türkiye'de yaşanmaz», hayat, medeniyet her şey Batıda diyenlerin Avrupa'ya gidebilmeyi, orada yaşayabilmeyi sosyal bir terakki sayanların çoklukta olduğu bir toplumda, Türkiye'de kazanılmış serveti Avrupa ülkelerine göç ettirmek arzusu çok yüksek olacaktır. Bu arzunun sebep olacağı sermaye çıkışı çok önemli olacaktır. Türkiye'de çok geniş bir müteşebbis zümresinin, bu memlekete sâdece kâr bağı ile bağı olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Bütün kayıtlara rağmen bu güne kadar bile önemli miktarda Türk sermayesi dışarıya kaçırabilmiştir. İş serbest bırakılınca durumun ne hale geleceğini sâdece iktisatçılar değil, belki onlardan da daha iyi sosyologlar tahmin edebilirler⁴.

Türkiye'de kazanılmış paranın harcanmak için Müşterek Pazar ülkelerine kaçabilmesi ihtimalini doğruluyan bir iki misal verelim. İtalyanın siyasî birliğinin gerçekleşmesinden bu yana bir asırdan fazla bir zaman geçmiştir. Buna rağmen Güney İtalya ile Kuzey arasındaki, sanayileşme ve yaşama seviyesi bakımından

[4] Bu tesir hakkında bakınız: Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, İktisadî Gelişmenin şartları ve sınırları, İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 16. 1954 - 1955, ss. 34 - 35. Gunnar Myrdal, Economic Theory and Under-Developed Regions, Londra 1957. Doç. Dr. Besim Üstünel, Milletlerarası İktisadî Birleşmeler Nazariyesi, Ankara 1960, ss. 92 - 93.

farklar azalmamış, gittikçe artmıştır. İtalya'da iktisadî birliğin yanı sıra bir de millî birliğin oluşu bu *polarisation* olayının önüne geçememiştir. Fransada da aynı şey görülmüştür, Orta Fransa'da bazı bölgeler, diğer bölgelerin daha hızlı sanayileşmesi karşısında, devamlı olarak nüfuslarının azaldığını görmüşlerdir. Böylece bölgede bazı sanayiî kaybolduğu ve nüfusun azalması sâyesinde geri kalan halkın yaşama seviyesinde hafif bir düzelme olduğu müşahade edilmiştir⁵.

Türkiye'de sermayenin kaçması ile birlikte kütle halinde fakir nüfusların da batıya göç etmesi beklenemeyeceğine göre (çünkü işçi nüfus hareketlerine bazı sınırlamalar konmuştur) bir kısım sanayiî kaybindan, sermaye çıkışından, sermaye teşekkülünün duraklamasından sonra, geniş kütlelerin yaşama seviyesinin düzeleceğini beklemek için bir sebep yoktur.

Özetliyerek diyebiliriz ki, intikal döneminin sonunda, Türkiye'den kaçacak sermayenin yanında Türkiye'ye girecek sermaye hiç de önemli olmayacaktır.

VI — SONUÇ

Türkiye'de Cumhuriyet boyunca, sorumlu makamlardaki idare adamlarının kalkınmayı gerçekleştirmek yolundaki azimleri çeşitli yollar takip etmiştir. Cumhuriyetin ilk on yıllarında, kapitülasyonların kaldırılmasından, yarı sömürge devlet olmanın şartlarından kurtulma devresinde «kendi yağı ile kavrulma» siyasetine başvurulmuş, Türk ulusunun geniş kütlelerinden fedakârlıklar istenmiş ve böylece özellikle devlet elinde, bir sermaye birikimi sağlanmıştır. Bu dönemde yabancı sermayeye karşı da titiz bir güvensizlik vardı.

İkinci Dünya savaşının sonunu takip eden devrede ise gittikçe dışarıya açılma, dış yardımlardan medet umma siyaseti başlamıştır. 1950 den itibaren bu siyaset en aşırı derecelerine ulaşmış, Tür-

[5] Sanayiî bölgelere yayılışına dair incelemeler (Economie spatiale, Location Economy) Türkiye'de çok ikmal edilen bir bahistir.

François Perroux, Müşterek Pazara karşı delillerinin çoğunu, alan ekonomisinden ve büyüme kutupları (*Pôles de croissance*) nazariyesinden çıkarmaktadır: Les Formes de concurrence dans le Marché Commun, (Revue d'économie politique, 1958, ss. 340-78).

kiye'nin kalkınmasının Amerika tarafından yapılacağı veya yapılması gerektiği düşüncesi, sorumlu siyaset adamlarında hakim olmuştur. Ayrıca yabancı sermayenin de memleketimize akmak suretile kalkınmayı sağlayacağı yolunda iyimser görüşler kolayca beslenmiştir.

Şimdi ise yeni bir kolay düşüncenin peşinden koşulduğunu görüyoruz. Müşterek Pazar üyesi altı devletin teşkil ettiği kalkınma katarına son vagon olarak Türkiye de bağlanmalıdır, bu bizim için son şanstır. Aksi takdirde yalnız kalırız, asırlık kalkınma, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma arzularımıza veda etmemiz gerekir.

Halbuki kalkınma denen şey, bir milletin en çok öz kaynaklarını seferber etmesi ile temin edilir. Kalkınma işini başkalarına yüklemek, dışarıdan gelecek tesirlere bağlamak hem gerçekçi değildir, hem de lüzumsuz bir zaman kaybıdır. Atatürk devrinin belki biraz çocukça, fakat çok yüksek bir sağ duyu payı taşıyan «kendi yağı ile kavrulmak» siyaseti kalkınmada iyi bir yol gösterici olabilir. Yabancı sermayeye ve milletlerarası iş bölümüne gereken önemi vermekle beraber, kalkınmayı milletin öz kaynaklarını seferber etmek, insan gücünü her bakımdan değerlendirip harekete geçirmek yolu ile gerçekleştirmek tutulacak en güvenli yoldur.

Ben, Müşterek Pazar'a giremeyiz, demiyorum. Elbette girebiliriz. Fakat biz bu pazar içinde kalamayız. Bazı tâvizlerin koparılması, intikal döneminin uzatılması, bu topluluktan ayrılma tarihimizi daha uzak bir vâdeye bırakmaktan başka bir işe yaramaz. Halbuki bu girme tecrübesi bizim için hiç de bedava olmayacaktır, bir çok sanayiinin yeni şartlar yüzünden ortadan kalktığını, bir çok yatırımlardan ise, müşterek pazara girme ihtimali veya girme hali yüzünden vazgeçildiğini göreceğiz.

Bu yazımda bir iddia vardır: Sâdece dış ticaret açıkları bakımından Müşterek Pazar'a girmemizin uzun vâdede ve kısa vâdede devasız dertler çıkaracağına işaret ettim. Bu pazara taraftar olanlardan beklediğim, sâdece bu konuda, Müşterek Pazar'a girmemizin niçin ve nasıl kalkınmamızı destekleyeceğini izah etmeleridir.